

ԿԱՐԵՆ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

**ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԳՐԱՎՍԱՆ
ՄԻՋՈՑՆԵՐՈՎ ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ
ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Սույն հոդվածը նվիրված է հասարակության ներգրավման դերին շրջակա միջավայրի իրավունքի արդյունավետ իրացման գործում: Հետազոտության շրջանակում վերլուծվում է հասարակական մասնակցության սահմանադրաիրավական նշանակությունը՝ որպես ժողովրդավարական կառավարման և մարդու իրավունքների պաշտպանության կարևոր բաղադրիչ, ինչպես նաև Օրհուսյան կոնվենցիայի երեք սյուների՝ տեղեկատվության մատչելիության, հանրային մասնակցության և արդարադատության հասանելիության գործնական կիրառելիությունը: Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում հասարակական կազմակերպությունների կողմից իրականացվող մոնիթորինգին՝ որպես անկախ վերահսկողության և ապացուցողական հիմքի ձևավորման գործիքի, ինչպես նաև այլընտրանքային զեկույցների դերին միջազգային և ներպետական վերահսկողական մեխանիզմներում:

Հոդվածում քննարկվում են նաև ռազմավարական դատավարությունները՝ որպես շրջակա միջավայրի պաշտպանության ժամանակակից և ազդեցիկ գործիք, վերլուծվում են միջազգային և ներպետական օրինակներ, ինչպես նաև առաջարկվում է դրանց արդյունավետության բարձրացման նպատակով ներդրել ինստիտուցիոնալ մեխանիզմներ, այդ թվում՝ դատարաններին անկախ մարմնի կողմից ընկերական կարծիք (amicus curiae) ներկայացնելու ինստիտուտը: Միաժամանակ անդրադարձ է կատարվում բնապահպանական ակտիվիստների պաշտպանության խնդիրներին՝ Էսկասուի համաձայնագրի² և ՄԱԿ-ի «Իրավապաշտպանների պաշտպանության մասին հռչակագրի»³ լույսի ներքո՝ հիմնավորելով, որ նրանց գործունեությունը հանդիսանում է հանրային շահի պաշտպանության կարևոր տարր և ենթակա է իրավական պաշտպանության:

Հոդվածում հիմնավորվում է, որ հասարակության ներգրավումը շրջակա միջավայրի իրավունքի պաշտպանության համակարգում հանդիսանում է դրա անբաժանելի և համակարգատեղծ բաղադրիչը, իսկ դրա բացակայության պայմաններում շրջակա միջավայրի իրավունքի իրացման երաշխիքները կորցնում են իրենց գործնական նշանակությունը:

Հետազոտության գիտական նորույթը կայանում է նրանում, որ հասարակական մասնակցությունը ներկայացվում է ոչ միայն որպես ընթացակարգային իրավունք, այլ նաև որպես ինքնուրույն սահմանադրաիրավական ինստիտուտ՝ իր ինստիտուցիոնալ ապահովման պահանջներով, ներառյալ՝ անկախ մոնիթորինգի, ռազմավարական դատավարության և հանրային շահի դատական պաշտպանության նոր մեխանիզմների համակցված կիրառմամբ:

Հիմնաբառեր - շրջակա միջավայրի իրավունք, հասարակական մասնակցություն, Օրհուսյան կոնվենցիա, ռազմավարական դատավարություն, հասարակական մոնիթորինգ, հանրային շահի պաշտպանություն, amicus curiae, բնապահպանական ակտիվիստներ, մարդու իրավունքներ:

Մեթոդներ. Հետազոտությունը ներառել է սահմանադրական և ներպետական իրավական նորմերի, Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի, միջազգային այլ փաստաթղթերի և շրջակա միջավայրի քաղաքականությունն ու մարդու իրավունքների պաշտպանությունը կարգավորող փաստաթղթերի վերլուծություն: Օգտագործվել են համեմատական իրավական մեթոդ, համակարգային մոտեցում և նկարագրության ու մեկնաբանության վերլուծական մեթոդներ:

Ներածություն

Շրջակա միջավայրի իրավունքի ապահովման համակարգում հասարակության մասնակցությունը ներկայումս դիտարկվում է ոչ միայն որպես օժանդակ կամ լրացնող գործոն, այլ նաև որպես ինքնուրույն սահմանադրաիրավական արժեք և ժողովրդավարական կառավարման էական բա-

ղադրիչ: Ժամանակակից իրավական դոկտրինայում ձևավորվել է այն մոտեցումը, ըստ որի՝ շրջակա միջավայրի արդյունավետ պաշտպանությունը հնարավոր չէ ապահովել բացառապես պետական ինստիտուտների միջոցով՝ առանց հանրության ակտիվ և բովանդակային ներգրավվածության: Այս համատեքստում հասարակական մասնակցությունը հանդես է գալիս որպես գործոն, որը լրացնում և հավասարակշռում է պետական իշխանության գործունեությունը՝ սահմանափակելով դրա կամայական դրսևորումները և կանխելով փակ ու ոչ թափանցիկ որոշումների ընդունումը^{4,5}:

Հասարակական մասնակցությունը պետք է դիտարկել ոչ թե որպես ձևական ընթացակարգային պահանջ կամ քաղաքական հռչակագիր, այլ որպես մարդու հիմնարար իրավունքների իրականացման կարևոր գործիք: Քաղաքացիների և հա-

սարակական կազմակերպությունների ներգրավվածությունը բնապահպանական որոշումների ընդունման գործընթացում նպաստում է իրավական քափանցիկության բարձրացմանը, հանրային վերահսկողության ամրապնդմանը և պետական գործողությունների լեգիտիմության ապահովմանը: Այս իմաստով այն հանդես է գալիս որպես իրավական մեխանիզմ, որը ապահովում է հանրային և մասնավոր շահերի հավասարակշռումը՝ հատկապես այն պայմաններում, երբ բնապահպանական ռիսկերը կրում են հանրային բնույթ և կարող են ազդել ոչ միայն առանձին անձանց, այլև ամբողջ համայնքների և ապագա սերունդների վրա:

Սահմանադրաիրավական տեսանկյունից հասարակական մասնակցության նշանակությունը պայմանավորված է նաև շրջակա միջավայրի իրավունքի առանձնահատկությամբ՝ որպես համընդհանուր շահի վրա հիմնված իրավունք, որի իրացումը պահանջում է բազմասուբյեկտային ներգրավվածություն և վերահսկողության բազմամակարդակ մեխանիզմներ: Այս համատեքստում հասարակական մասնակցությունը հանդես է գալիս որպես պետության պոզիտիվ պարտավորությունների իրականացման գործիք՝ ուղղված մարդու իրավունքների արդյունավետ պաշտպանությանը և շրջակա միջավայրի պահպանության կանխարգելիչ բնույթի ապահովմանը:

Հոդվածի նպատակն է իրականացնել հասարակական մասնակցության դերի համակարգային և համակողմանի վերլուծություն՝ որպես շրջակա միջավայրի իրավունքի արդյունավետ իրացման առանցքային մեխանիզմ՝ բացահայտելով դրա սահմանադրաիրավական հիմքերը, գործնական դրսևորումները և ինստիտուցիոնալ զարգացման հնարավորությունները:

Շրջակա միջավայրի պահպանության հանրային գործիքակազմը

Հասարակական մասնակցության ինստիտուտի ձևավորումը շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում հանդիսանում է միջազգային իրավունքի և սահմանադրաիրավական մտածողության համատեղ զարգացման արդյունք, որը պայմանավորված է բնապահպանական խնդիրների աճող բարդությամբ և դրանց ազդեցությամբ մարդու հիմնարար իրավունքների վրա: XX դարի երկրորդ կեսից ձևավորվեց այն դոկտրինալ մոտեցումը, ըստ որի շրջակա միջավայրի արդյունավետ պաշտպանությունը հնարավոր չէ ապահովել բացառապես պետական մարմինների միջոցով՝ առանց հանրության ակտիվ ներգրավվածության: Այս գաղափարական հիմքը իր նորմատիվ արտահայտությունը ստացավ 1998 թվականին ընդունված Օրհուսյան կոնվենցիայում, որը մշակվել է Միավորված ազգերի կազմակերպության Եվրոպական տնտեսական հանձնաժողովի շրջանակում՝

Դանիայի Օրհուս քաղաքում⁶:

Կոնվենցիայի ընդունումը պայմանավորված էր այն իրողությամբ, որ բնապահպանական որոշումները հաճախ ունեն անմիջական ազդեցություն անձանց կյանքի, առողջության և բարեկեցության վրա, սակայն դրանց ընդունման գործընթացը երկար ժամանակ մնացել էր փակ և կենտրոնացված: Այս համատեքստում Օրհուսյան կոնվենցիան ձևավորեց նոր՝ «բնապահպանական ժողովրդավարության» մոդել, որը հիմնված է երեք փոխկապակցված սկզբունքների վրա՝ տեղեկատվության մատչելիության, հանրության մասնակցության որոշումների կայացմանը և արդարադատության մատչելիության բնապահպանական հարցերում:

Օրհուսյան կոնվենցիայի տրամաբանությունը սերտորեն կապված է «լավ վարչարարության» (good administration) սկզբունքի հետ, որի համաձայն պետական մարմինները պարտավոր են ապահովել որոշումների քափանցիկությունը, հիմնավորվածությունը և հանրության արդյունավետ ներգրավվածությունը: Այս համատեքստում հասարակական մասնակցությունը հանդես է գալիս ոչ միայն որպես ընթացակարգային երաշխիք, այլ նաև որպես պետության պոզիտիվ պարտավորություն՝ ուղղված մարդու իրավունքների պաշտպանության ապահովմանը:

Այս մոտեցումը հաստատվում է նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքում, որտեղ ընդգծվում է, որ պետությունները պարտավոր են ապահովել շրջակա միջավայրի վերաբերյալ տեղեկատվության մատչելիությունը և արդյունավետ մասնակցության մեխանիզմներ՝ որպես Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածից բխող պարտավորությունների բաղադրիչ:

Այս սկզբունքները նպատակ ունեն ապահովելու հանրային վերահսկողությունը, բարձրացնելու պետական մարմինների հաշվետվողականությունը և կանխելու շրջակա միջավայրին վնաս պատճառող որոշումների ընդունումը:

Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրաիրավական կարգավորումները ևս ապահովում են հասարակական գործունեության և հանրային մասնակցության իրավական հիմքերը: ՀՀ Սահմանադրությամբ երաշխավորվում է միավորումների ազատությունը, որի շրջանակում յուրաքանչյուր անձ իրավունք ունի ստեղծելու և մասնակցելու հասարակական կազմակերպությունների գործունեությանը՝ հանրային շահերի պաշտպանության նպատակով: Բացի այդ, Սահմանադրության դրույթներից բխում է նաև հանրային կյանքի հարցերին մասնակցելու և պետական մարմինների գործունեության նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելու իրավունքը, որը բնապահպանական ոլորտում ստանում է առանձնահատուկ նշանակու-

www.aradaradutyjournal.com

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թյուն՝ որպես պետության պոզիտիվ պարտավորությունների իրականացման գործիք:

Մինևույն ժամանակ, «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» օրենքը սահմանում է, որ հասարակական կազմակերպությունները կարող են իրականացնել հանրային շահի պաշտպանություն, մասնակցել պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից ընդունվող որոշումների քննարկմանը, իրականացնել մոնիթորինգ և ներկայացնել առաջարկություններ, ինչպես նաև դատարաններում հանդես գալ՝ պաշտպանելով իրենց անդամների կամ հանրության շահերը¹⁰: Նշված կարգավորումները ստեղծում են իրավական հիմք հասարակական մասնակցության ինստիտուցիոնալացման համար, սակայն դրանց արդյունավետ իրացումը պահանջում է գործնական մեխանիզմների շարունակական զարգացում:

Սահմանադրաիրավական տեսանկյունից Օրհուսյան կոնվենցիայի նշանակությունը պայմանավորված է նրանով, որ այն ընդլայնում է մարդու իրավունքների ավանդական շրջանակը՝ ներառելով շրջակա միջավայրի վերաբերյալ տեղեկատվության, մասնակցության և իրավական պաշտպանության իրավունքները որպես ժողովրդավարական պետության գործառնական տարրեր: Այսպիսով, հասարակական մասնակցությունը դուրս է գալիս գուտ ընթացակարգային երաշխիք լինելու շրջանակից և վերածվում է սահմանադրական արժեքների՝ ժողովրդավարության, իրավական պետության, թափանցիկության և հանրային վերահսկողության իրականացման մեխանիզմի¹¹:

Հայաստանի Հանրապետության իրավակարգում այս մոտեցումը արտահայտվում է մի կողմից՝ Սահմանադրությամբ ամրագրված ժողովրդավարության, իրավական պետության և մարդու իրավունքների պաշտպանության սկզբունքներով¹², իսկ մյուս կողմից՝ Օրհուսյան կոնվենցիայի միջազգային պարտավորություններով (ՀՀ՝ վավերացում 2001թ.)¹³: Սակայն սահմանադրաիրավական համակարգում հասարակական մասնակցության ինստիտուտի ամբողջական իրացումը դեռևս պահանջում է համակարգային զարգացում՝ հատկապես կանխարգելիչ մոտեցման, տեղեկատվության նախաձեռնողական բացահայտման և հանրային շահի արդյունավետ դատական պաշտպանության ուղղությամբ:

Հայաստանի Հանրապետությունում հասարակական մասնակցության ինստիտուտի գործնական իրացմանը խոչընդոտում են մի շարք համակարգային խնդիրներ, մասնավորապես՝ տեղեկատվության ոչ լիարժեք մատչելիությունը, շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման գործընթացների ձևականացումը, ինչպես նաև դատական պաշտպանության սահմանափակ արդյունավետությունը: Բացի այդ, վարչական մարմինների

կողմից ընդունվող որոշումները հաճախ չեն պարունակում հանրային մասնակցության արդյունքների պատշաճ վերլուծություն, ինչը նվազեցնում է մասնակցության իրական ազդեցությունը որոշումների վրա¹⁴:

Այսպիսով, հասարակական մասնակցությունը շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում պետք է դիտարկել ոչ միայն որպես միջազգային պայմանագրային պարտավորության կատարում, այլ նաև որպես սահմանադրական կարգի բաղադրիչ, որը ապահովում է հանրային իշխանության լեգիտիմությունը, մարդու իրավունքների արդյունավետ պաշտպանությունը և շրջակա միջավայրի պահպանության կանխարգելիչ բնույթը:

Հասարակության մասնակցության մեխանիզմների գործնական կիրառումը տարբեր երկրներում ցույց է տվել դրանց էական նշանակությունը շրջակա միջավայրի իրավունքի արդյունավետ իրացման համար: Միջազգային փորձը վկայում է, որ ամենից արդյունավետ են համարվում այն համակարգերը, որոնք ապահովում են ոչ միայն տեղեկատվության հասանելիություն, այլև հասարակության իրական ներգրավվածություն որոշումների ընդունման գործընթացում և պաշտպանության մեխանիզմների մատչելիությունը:

Եվրոպական երկրների փորձը ցույց է տվել, որ Օրհուսյան կոնվենցիայի ամբողջական ներդրումը հանգեցրել է շրջակա միջավայրի պաշտպանության էական բարելավման: Օրինակ, Չեխիայում Արնիկա հասարակական կազմակերպությունը 2015-2020թթ. ժամանակահատվածում 47 դեպքում օգտագործել է Օրհուսյան կոնվենցիայի առաջին սկզբունքը՝ ստանալով տեղեկատվություն արդյունաբերական ձեռնարկությունների արտանետումների մասին, որի հիման վրա կազմվել են հանրային զեկույցներ, և 12 դեպքում հասարակությունը կարողացել է արգելափակել կամ փոփոխել շրջակա միջավայրի համար վտանգավոր ներդրումային նախագծերը^{15,16}:

Լեհաստանում ClientEarth («Զլայենթերթ») իրավաբանական կազմակերպությունը դատական ճանապարհով 2016-2019թթ. հասավ նրան, որ կառավարությունը վերանայեց Բելչատովի ածխային էլեկտրակայանի թույլտվությունները, որի արդյունքում ձեռնարկությունը պարտավորվեց 2030թ. կրճատել CO2 արտանետումները 30%-ով: Այս դեպքը ցույց տվեց, թե ինչպես են քաղաքացիական հասարակության կառույցները օգտագործել արդարադատության մատչելիության մեխանիզմները՝ պաշտպանելու հանրային բնապահպանական շահերը¹⁷:

Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատումը (ՇՄԱԳ) հանդիսանում է հասարակական մասնակցության ամենակարևոր պլատֆորմներից մեկը: Կանադայում ՇՄԱԳ-ի գործընթացը

www.aradaradutyjournal.com

պահանջում է հանրային լուսնների կազմակերպում և բնակիչների, հատկապես տեղաբնիկ ժողովուրդների կարծիքի հաշվառում: 2016թ. Trans Mountain (Թրանս Մաունթեյն) խողովակաշարի ընդլայնման նախագծի ՇՄԱԳ-ը ներառեց 1,500-ից ավելի հանրային միջոցառումներ և արդյունքում Ֆեդերալ դատարանը 2018թ. և 2020թ. երկու անգամ կասեցրեց նախագծի գործարկումը՝ պահանջելով լրացուցիչ խորհրդակցություններ տեղաբնիկ ազգերի հետ և ծովային կյանքի վրա ազդեցության ավելի մանրամասն գնահատում՝:

Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատումը և հանրային լուսնները

Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատումը (ՇՄԱԳ) պետք է դիտարկել որպես ոչ միայն վարչական ընթացակարգ, այլև որպես պետության պոզիտիվ պարտավորության իրացման առանցքային գործիք¹⁹: Այն ապահովում է կանխարգելիչ մոտեցման (precautionary principle) կիրառումը և հնարավորություն է տալիս բացահայտել և գնահատել հնարավոր ռիսկերը մինչև դրանց նյութականացումը: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի պրակտիկան ևս ընդգծում է, որ շրջակա միջավայրի ազդեցության պատշաճ գնահատման բացակայությունը կարող է հանգեցնել Կոնվենցիայի 2-րդ և 8-րդ հոդվածների խախտման՝ հատկապես այն դեպքերում, երբ առկա են առողջության կամ կյանքի համար ռիսկեր:

Նոր Զելանդիայում ՇՄԱԳ-ի գործընթացը ներառում է մատրի համայնքների մշակութային ազդեցության գնահատում (Cultural Impact Assessment): 2019թ. Ռուատանիուա (Ruatanuiwha) ջրամբարի նախագծի դեմ մատրի համայնքների բողոքի արդյունքում ներդրողները հրաժարվեցին նախագծից, քանի որ ՇՄԱԳ-ը բացահայտեց անդառնալի ազդեցություն սուրբ տարածքների և կենսաբազմազանության վրա: Այս դեպքը ցույց տվեց տեղական համայնքների և բնիկ ժողովուրդների մասնակցության կարևորությունը բնապահպանական որոշումներում²⁰:

Միևնույն ժամանակ, հասարակական մասնակցության արդյունավետությունը կախված է դրա ինստիտուցիոնալացված լինելուց: Մասնակցությունը չպետք է սահմանափակվի ձևական խորհրդակցություններով կամ տեղեկատվության միակողմանի տրամադրմամբ: Այն պետք է ներառի իրական ազդեցություն որոշումների ընդունման վրա, ներառյալ՝ շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման գործընթացները, քաղաքաշինական ծրագրերի քննարկումները և բնապահպանական ռազմավարության պլանավորումը²¹:

Բարենպաստ շրջակա միջավայրի իրավունքի արդյունավետ ապահովումը ենթադրում է նաև իրավունքի պաշտպանության բազմաձևակարգակ և փոխկապակցված միջոցների առկայություն: Իրա-

վական պաշտպանության մեխանիզմները ներառում են ինչպես ոչ ընթացակարգային, այնպես էլ ընթացակարգային միջոցներ, որոնք պետք է դիտարկել ոչ թե որպես միմյանցից անկախ կամ մրցակցող, այլ որպես փոխլրացնող համակարգ²²:

Ոչ ընթացակարգային պաշտպանության միջոցները ներառում են վարչական բողոքարկման ընթացակարգերը, վերահսկողական և տեսչական մարմիններին դիմելու հնարավորությունը, օմբուդսմենական և հանրային վերահսկողության մեխանիզմները, ինչպես նաև հասարակական կազմակերպությունների միջոցով իրականացվող պաշտպանությունը: Այս գործիքները կարևոր են հատկապես կանխարգելիչ փուլում, քանի որ հնարավորություն են տալիս արձագանքել իրավախախտումներին նախքան դրանք կհանգեցնեն անդառնալի էկոլոգիական հետևանքների:

Մոնիթորինգը որպես շրջակա միջավայրի պահպանության գործիք

Հասարակական կազմակերպությունների կողմից իրականացվող մոնիթորինգը հանդիսանում է շրջակա միջավայրի պահպանության առանցքային նշանակության գործիք: Ի տարբերություն պետական վերահսկողությունից, հասարակական մոնիթորինգը օգտվում է յուրահատուկ մոտեցումով, քանի որ կազմակերպությունները կարող են իրականացնել անկախ վերահսկողություն, գիտական մեթոդաբանությամբ տվյալներ հավաքել և ապացուցել շրջակա միջավայրի իրական վիճակը:

Հասարակական մոնիթորինգը կատարում է մի քանի հիմնարար գործառնություններ: Նախ՝ այն ապահովում է պետական վերահսկողության լրացումը՝ վեր հանելով անկախ, մասնագիտական մեթոդաբանությամբ հիմնավորված տեղեկատվություն: Երկրորդ՝ այն գործում է որպես վաղ նախագուշացման համակարգ՝ բացահայտելով իրավախախտումները նախքան դրանց լուրջ հետևանքներին հանգեցնելը: Երրորդ՝ հասարակական կազմակերպությունների մոնիթորինգի արդյունքները կարող են ծառայել որպես ապացուցողական հիմք, ներառյալ՝ դատավարական վարույթներում²³:

Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ մոնիթորինգը կրում է ոչ միայն դիտարկողական, այլև ազդեցության ուղղվածություն՝ նպատակ ունենալով նպաստել առկա իրավիճակի փոփոխմանը և բարելավմանը:

ԱՄՆ-ում 2022 թվականին շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման գեկույցների 40%-ը արդեն ընդգրկում էր քաղաքացիական գիտության տվյալներ, 2012թ.-ին ընդամենը 3%-ի դիմաց: Չեխիայում Արևիկա կազմակերպությունը համակարգային կերպով վերահսկում է արդյունաբերական ձեռնարկությունների արտանետումները, իսկ Նիդերլանդներում հասարակական կազ-

www.ardadatutyunjurnal.com

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

մակերպությունները ակտիվորեն մասնակցում են ջրային որակի մոնիթորինգին: Հարավային Ամերիկայում համայնքները մոնիթորինգը օգտագործում են տարածքային պաշտպանության և արդյունաբերական գործունեությունների գնահատման նպատակով^{24,25,26,27}:

Սակայն հասարակական կազմակերպության մոնիթորինգի իրավական ճանաչումը կապված է մի շարք մարտահրավերների հետ: ԱՄՆ-ի Լուիզիանա նահանգը 2024 թվականին ընդունեց համայնքային օդի մոնիթորինգի հուսալիության մասին օրենք, որը խիստ որակային չափանիշներ է սահմանում համայնքային օդի մոնիթորինգի համար, որպեսզի դրանք կիրառելի լինեն կարգավորման նպատակներով: Այս օրենքը ցույց է տալիս այն լարվածությունը, որը գոյություն ունի հասարակական մոնիթորինգի և դրա իրավական ճանաչման միջև:

Մոնիթորինգի արդյունքում կազմված զեկույցները հնարավորություն են տալիս հասարակությանը՝ պետական մարմինների կողմից ներկայացվող պաշտոնական հրապարակումներին ալյընտրանքային տեսանկյուն ապահովելը: 2021 թվականին Վրաստանի Հանրային պաշտպանը Օրիուսի կոնվենցիայի իրականացման վերաբերյալ ալյընտրանքային զեկույց ներկայացրեց ՄԱԿ-ի Եվրոպական տնտեսական հանձնաժողովին: Այդ զեկույցը ընդգրկում էր 2017-2020թթ. ժամանակաշրջանի բնապահպանական տեղեկատվության հավաքակցման, տարածաշրջանային պլանավորման և հանրային լսումների հետ կապված մարտահրավերներ: Նմանատիպ զեկույցներ ներկայացվում են նաև ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտեին, կլիմայի փոփոխության պայմանագրերի վերահսկման մարմիններին և այլ միջազգային հաստատություններին:

Ռազմավարական դատավարությունները որպես շրջակա միջավայրի պահպանության գործիք

Ռազմավարական դատավարությունները հանդիսանում են շրջակա միջավայրի իրավունքի պահպանության ժամանակակից արդյունավետ գործիքներից մեկը: 2024 թվականին համաշխարհային մակարդակով հարուցվել է առնվազն 226 նոր կլիմայական դատական գործ, ինչի արդյունքում նման գործերի ընդհանուր թիվը աշխարհում հասել է 2967-ի, ընդ որում դրանցից ավելի քան 80%-ը դասակարգվում են որպես ռազմավարական դատավարություն (ՄԱԿ-ի Շրջակա միջավայրի ծրագիր (UNEP), «Կլիմայական դատավարությունների գլոբալ զեկույց», 2024): Դրանց նպատակն է ոչ միայն կոնկրետ վեճի լուծումը, այլև նախադեպի ձևավորումը, որը ազդեցություն կունենա իրավական համակարգի, քաղաքականության և հասարակական իրազեկության փոփոխության վրա²⁸:

2024 թվականի ապրիլին Եվրոպական դատա-

րանի Սեծ պալատը կայացրեց պատմական վճիռ Verein KlimaSeniorinnen Schweiz կազմակերպության գործով ընդդեմ Շվեյցարիայի, արձանագրելով Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի խախտումը՝ կլիմայի փոփոխության դեմ բավարար միջոցներ չձեռնարկելով: Սա առաջին դեպքն էր, երբ միջազգային դատարանը կլիմայի հարցերում պետության անգործությունը ճանաչեց որպես մարդու իրավունքների խախտում: Սա վերաբերում էր 2500-ից ավելի տարեց կանանց ներկայացնող կազմակերպությանը, որը պնդում էր, որ կլիմայի փոփոխության հետևանքով վտանգվում է իր անդամների առողջությունը²⁹:

Նիդերլանդների Urgenda («Ուրգենդա») գործով Գերագույն դատարանը պարտավորեցրեց կառավարությանը նվազեցնել ջերմոցային գազերի արտանետումները առնվազն 25%-ով՝ հիմնվելով Կոնվենցիայի 2-րդ և 8-րդ հոդվածների վրա³⁰:

Գերմանիայի Neubauer գործով (2021թ.) Գաշնային սահմանադրական դատարանը ճանաչեց, որ կլիմայական օրենքը թերի պաշտպանում է ապագա սերունդների իրավունքները: Անգլիայի Finch v. Surrey County Council գործով (2024թ.) Գերագույն դատարանը որոշեց, որ վառելիքի նախագծերի շրջակա միջավայրի վրա իրական ազդեցությունը պետք է ներառի պլանավորման որոշումներում³¹:

Պատմությանը հայտնի են ռազմավարական դատավարությունների այնպիսի օրինակներ, որոնք ունեցել են էական ազդեցություն ոչ միայն կոնկրետ վեճերի լուծման, այլև շրջակա միջավայրի պաշտպանության քաղաքականության և կորպորատիվ պատասխանատվության զարգացման վրա: Այդպիսի դասական օրինակներից է Anderson v. Pacific Gas and Electric Co. գործը (հաճախ հիշատակվում է որպես «Էրին Բրոկովիչի գործ»), որը վերաբերում էր ԱՄՆ Կալիֆոռնիա նահանգի Հինքլի համայնքում ստորգետնյա ջրերի աղտոտմանը: Գործի նյութերից պարզ է դառնում, որ «Փասիֆիկ Գազ ընդ Էլեկտրիկ Բանվինի» ընկերությունը (Pacific Gas and Electric Company) երկար ժամանակ օգտագործել է շրջակա միջավայր է արտահոսել վեցավալենտ քրոմ (hexavalent chromium) վտանգավոր քիմիական նյութը, ինչի հետևանքով աղտոտվել են խմելու ջրի աղբյուրները և առաջացել են բնակչության առողջության վրա բացասական ազդեցություններ, այդ թվում՝ քաղցկեղային հիվանդությունների բարձր ռիսկ^{32,33}:

Գործը նախաձեռնվել է փաստացիորեն առաջ է մղվել Էրին Բրոկովիչի կողմից (Erin Brockovich), ով իրավաբանական ներկայացուցչության հետ համատեղ իրականացրել է ապացույցների հավաքագրում և համակարգել տուժած անձանց հավաքական հայցը: 1996 թվականին գործն ավարտվել է հաշտությամբ (settlement), որի շրջա-

www.aradaradailyjournal.com

նակում պատասխանող ընկերությունը պարտավորվել է վճարել 333 միլիոն ԱՄՆ դոլար փոխհատուցում, ինչը տվյալ ժամանակահատվածում համարվել է ԱՄՆ-ում բնապահպանական ոլորտի խոշորագույն փոխհատուցումներից մեկը^{34,35}:

Տվյալ գործը իրավաբանական գրականության մեջ լայնորեն դիտարկվում է որպես ռազմավարական դատավարության օրինակ, քանի որ այն դուրս է գալիս կոնկրետ իրավախախտման շրջանակներից և ունի համակարգային ազդեցություն՝ նպաստելով շրջակա միջավայրի պաշտպանության իրավական մեխանիզմների կատարելագործմանը, կորպորատիվ վարքագծի խստացմանը և հանրային իրազեկվածության:

Հայաստանի Հանրապետությունում ևս կարելի է առանձնացնել ռազմավարական բնապահպանական դատավարության տարրեր պարունակող գործեր, որոնցից է Լոռու մարզում բնակիչների կողմից Ախթալայի լեռնահարստացման կոմբինատի դեմ հարուցված գործը: Սույն գործը վերաբերում էր արդյունաբերական գործունեության հետևանքով շրջակա միջավայրի աղտոտման և դրա ազդեցության՝ բնակիչների առողջության ու անձնական կյանքի իրավունքի վրա, և իր բնույթով դուրս էր գալիս զուտ մասնավոր վեճի շրջանակներից՝ բարձրացնելով հանրային նշանակության հարցեր:

Դիմողները պնդում էին, որ ծանր մետաղներով աղտոտվածությունը ստեղծում է իրենց կյանքի և առողջության համար իրական վտանգ, և փորձ էին անում իրավական հարթությունում հիմնավորել շրջակա միջավայրի գործոնների և մարդու հիմնարար իրավունքների փոխկապակցվածությունը: Չնայած այն հանգամանքին, որ գործը չհանգեցրեց համակարգային փոփոխությունների կամ կայուն նախադեպի ձևավորման, այն այնուամենայնիվ կարևոր է ռազմավարական դատավարության տեսանկյունից, քանի որ նպաստեց շրջակա միջավայրի խնդիրների հանրայնացմանը, բացահայտեց ապացուցման և պատճառահետևանքային կապի հաստատման բարդությունները, ինչպես նաև ընդգծեց գործող իրավական մեխանիզմների սահմանափակումները:

Ռազմավարական դատավարությունների արդյունավետության բարձրացման տեսանկյունից նպատակահարմար է ներդնել այնպիսի ինստիտուցիոնալ մեխանիզմ, որով շրջակա միջավայրի գործերով որևէ անկախ մարմին, մասնավորապես՝ շրջակա միջավայրի անկախ խորհուրդը, իրավասություն կունենա դատարաններին տրամադրելու ընկերական կարծիք (amicus curiae): Վերջինս հանդիսանում է դատավարությանը կողմ չհանդիսացող, սակայն մասնագիտական գիտելիք և հանրային շահ ներկայացնող սուբյեկտի կողմից ներկայացվող իրավական կամ փաստական դիրքորոշում, որի նպատակը դատարանին աջակցելն է՝ գործի հանգամանքների առավել ամբողջական և խորքային գնահատման հարցում:

Հաշվի առնելով, որ բնապահպանական գործերը հաճախ ունեն բարձր մասնագիտական բարդություն և առնչվում են հանրային լայն շահերին, նման ինստիտուտի ներդրումը կարող է էապես նպաստել դատական պաշտպանության արդյունավետությանը՝ ապահովելով գիտականորեն հիմնավորված դիրքորոշումների ներկայացում, ապացուցողական բազայի ամրապնդում և իրավակիրառ պրակտիկայի զարգացման վրա համակարգային ազդեցություն: Միաժամանակ, անկախ խորհրդի մասնակցությունը որպես amicus curiae կնպաստի դատավարությունում տեղեկատվական անհավասարության նվազեցմանը՝ ապահովելով մասնագիտացված և օբյեկտիվ տեղեկատվության ներկայացում, ինչպես նաև կուժեղացնի հանրային շահի պատշաճ ներկայացվածությունը, ինչը առանձնահատուկ նշանակություն ունի ռազմավարական դատավարությունների շրջանակում^{36,37,38,39,40}:

Բնապահպանական ակտիվիստների իրավունքների պաշտպանությունը

2018 թվականին ընդունված Էսկասուի համաձայնագիրը Լատինական Ամերիկայի և Կարիբյան տարածաշրջանի առաջին տարածաշրջանային բնապահպանական պայմանագիրն է, որը ուժի մեջ է մտել 2021 թվականին և մինչ այժմ վավերացվել է 18 երկրների կողմից: Համաձայնագրի առանձնահատկությունն այն է, որ այն չի սահմանափակվում միայն շրջակա միջավայրի վերաբերյալ տեղեկատվության մատչելիության, հանրային մասնակցության և արդարադատության հասանելիության ապահովմամբ, այլ նաև նախատեսում է բնապահպանական իրավունքների պաշտպանների անվտանգության երաշխիքներ (հոդված 9)⁴¹:

Այս դրույթների կարևորությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ, ըստ «Գլոբալ Ուիթնես» միջազգային կազմակերպության տվյալների, միայն 2024 թվականին սպանվել կամ անհետացել է 146 բնապահպանական ակտիվիստ, իսկ վերջին տասնամյակում այդ թիվը գերազանցել է 2000-ը, որոնցից շուրջ երեք քառորդը բաժին է ընկնում Լատինական Ամերիկայի և Կարիբյան տարածաշրջանին: Այս համատեքստում 2024 թվականի ապրիլին Չիլիի Սանտյագո քաղաքում կայացած Էսկասուի համաձայնագրի մասնակիցների համաժողովում (COP3) ընդունվել է 2024–2030 թվականների գործողությունների պլանը, որը ուղղված է գիտելիքի զարգացմանը, ճանաչման բարձրացմանը, կարողությունների ամրապնդմանը և իրականացվող միջոցառումների գնահատմանը:

Նշված համաձայնագիրը չունի համընդհանուր կիրառություն և տարածվում է բացառապես

Լատինական Ամերիկայի և Կարիբյան տարածաշրջանի երկրների վրա, ինչի արդյունքում Հայաստանի Հանրապետությունը չի հանդիսանում դրա մասնակից և չի կարող միանալ դրան, սակայն դրա դրույթները կարող են դիտարկվել որպես օրինակելի մոդել՝ շրջակա միջավայրի իրավունքների պաշտպանության և մասնավորապես, բնապահպանական ակտիվիստների անվտանգության ապահովման ոլորտում:

Բացի այդ, բնապահպանական ակտիվիստների պաշտպանության հարցը կարող է դիտարկել նաև ՄԱԿ-ի «Իրավապաշտպանների պաշտպանության մասին հռչակագրի» (Declaration on Human Rights Defenders, 1998) լույսի ներքո, որը, թեև չունի կոնվենցիոն պարտադիր ուժ, սակայն ձևավորում է միջազգային իրավական կարևոր չափանիշներ՝ մարդու իրավունքների պաշտպանությանը ցրադվող անձանց պաշտպանության վերաբերյալ:

Հռչակագրի համաձայն՝ յուրաքանչյուր անձ իրավունք ունի անհատապես կամ համատեղ պաշտպանելու մարդու իրավունքները, այդ թվում՝ շրջակա միջավայրի պահպանությանն ուղղված իրավունքները, իսկ պետությունները պարտավոր են ապահովել նման անձանց անվտանգությունը, պաշտպանել նրանց բռնությունից, սպառնալիքներից և հետապնդումներից: Այս դրույթները լիարժեք կիրառելի են նաև բնապահպանական ակտիվիստների նկատմամբ, որոնք իրենց գործունեությամբ իրականացնում են հանրային շահի պաշտպանություն՝ բարձրացնելով շրջակա միջավայրի վտանգների վերաբերյալ իրազեկումը և նպաստելով պետության պոզիտիվ պարտավորությունների իրականացմանը:

Հետևաբար, Էսկաստի համաձայնագրում ամրագրված հատուկ երաշխիքները կարող են դիտարկվել որպես տարածաշրջանային զարգացում՝ հիմնված արդեն իսկ ձևավորված համընդհանուր միջազգային մոտեցումների վրա, որոնք պահանջում են բնապահպանական իրավունքների պաշտպանների անվտանգության արդյունավետ ապահովում:

Եզրակացություն և գիտական առաջարկներ

Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ շրջակա միջավայրի իրավունքի ապահովման համակարգում հասարակության մասնակցությունը պետք է դիտարկվել որպես սահմանադրաիրավական նշանակություն ունեցող ինքնուրույն ինստիտուտ: Հանրային մասնակցությունը, տեղեկատվության մատչելիությունը, արդարադատության հասանելիությունը, հասարակական մոնիթորինգը և ռազմավարական դատավարությունը ձևավորում են փոխկապակցված մեխանիզմ, որը ապահովում է բնապահպանական իրավունքների իրական և արդյունավետ իրացումը: Դրանք լրացնում են պետական

վերահսկողությունը, բարձրացնում հաշվետվողականությունը և նպաստում որոշումների լեգիտիմությանը:

Հետազոտությունը հաստատում է, որ առավել արդյունավետ են այն համակարգերը, որտեղ հասարակական մասնակցությունը ինստիտուցիոնալացված է և չի սահմանափակվում ձևական ընթացակարգերով: Միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ բնապահպանական ժողովրդավարության համար անհրաժեշտ է ապահովել ամբողջական տեղեկատվություն, իրական մասնակցություն որոշումների ընդունման գործընթացում, անկախ մոնիթորինգ, ինչպես նաև մատչելի և արդյունավետ պաշտպանության մեխանիզմներ:

Կարևոր է նաև ռազմավարական դատավարության և հասարակական մոնիթորինգի փոխլրացնող դերը. առաջինը ապահովում է իրավական ազդեցություն, երկրորդը՝ ապացուցողական հիմք: Դրանց համակցումը թույլ է տալիս ոչ միայն արձագանքել խախտումներին, այլև կանխարգելել դրանք և խթանել համակարգային փոփոխություններ:

Հայաստանի Հանրապետությունում, չնայած իրավական հիմքերի առկայությանը, այս մեխանիզմները դեռևս լիարժեք ինստիտուցիոնալացված չեն: Գործնականում առկա են մասնակցության ձևականացման, տեղեկատվության սահմանափակ մատչելիության և դատական պաշտպանության բարդությունների խնդիրներ: Ուստի անհրաժեշտ է ոչ միայն նորմերի հռչակում, այլև դրանց արդյունավետ գործարկման համար հստակ իրավական և ինստիտուցիոնալ լուծումներ:

Այսպիսով, հասարակական մասնակցությունը պետք է դիտարկվել որպես պետության պոզիտիվ պարտավորություն՝ բխող սահմանադրական արժեքներից և միջազգային իրավական պարտավորություններից: Դրա արդյունավետ իրացումը պահանջում է ոչ միայն նորմատիվ ամրագրում, այլև համապատասխան ինստիտուցիոնալ կառուցակարգերի ձևավորում, որոնք կապահովեն մասնակցության իրական ազդեցությունը որոշումների ընդունման գործընթացում:

Գիտական առաջարկներ

1. Հանրային մասնակցության արդյունքների պարտադիր ներառման և «պատճառաբանված մերժման» իրավական ինստիտուտի ներդրում:

Առաջարկվում է շրջակա միջավայրի վրա ազդեցություն ունեցող վարչական վարույթներում (մասնավորապես՝ ՇՄԱԳ, հանքարդյունաբերական թույլտվություններ, տարածքային պլանավորում) օրենսդրորեն ամրագրել ոչ թե ընդհանրական «մասնակցության» պահանջ, այլ հանրային մասնակցության արդյունքների պարտադիր ներառման և պատճառաբանված մերժման իրավական ինստիտուտ:

Այս նպատակով անհրաժեշտ է սահմանել, որ՝ վարչական մարմինը պարտավոր է իրավական ուժ ունեցող փաստաթղթով (օրինակ՝ որոշման հիմնավորում կամ առանձին հավելված) ամփոփել հանրային քննարկումների արդյունքները: Փաստաթղթը նախ՝ պետք է լինի պատճառաբանված, և հնարավոր լինի վիճարկել դատարանում:

Սույն մոտեցումը հիմնված է եվրոպական վարչական իրավունքի «պատճառաբանման պարտականության» դոկտրինի վրա և համահունչ է Օրհուսի կոնվենցիայի և ՄԻԵԳ նախադեպային իրավունքում ձևավորված այն չափանիշին, ըստ որի՝ մասնակցությունը պետք է լինի ոչ միայն հասանելի, այլ նաև ազդեցություն ունեցող:

2. Շրջակա միջավայրի անկախ խորհրդի կողմից հասարակական մոնիթորինգի արդյունքների գնահատման լիազորության սահմանում:

Առաջարկվում է շրջակա միջավայրի անկախ խորհրդին վերապահել լիազորություն՝ ուսումնասիրելու հասարակական կազմակերպությունների կողմից շրջակա միջավայրի վերաբերյալ իրականացված մոնիթորինգի արդյունքները և դրանց հիման վրա կազմված զեկույցները՝ գնահատելով դրանց գիտական հիմնավորվածությունը, մեթոդաբանական հուսալիությունը և փաստական արժանահավատությունը: Նման գնահատման արդյունքում խորհուրդը պետք է ունենա իրավասություն ձևակերպելու համապատասխան եզրակացություններ և ներկայացնելու դրանք պետական մարմիններին՝ որպես պարտադիր քննարկման ենթա-

կա առաջարկություններ կամ հանձնարարականներ: Այս մոտեցումը կապահովի հասարակական մոնիթորինգի արդյունքների ինստիտուցիոնալ ճանաչում և դրանց ինտեգրում պետական որոշումների կայացման գործընթացում:

3. Շրջակա միջավայրի անկախ խորհրդի փորձագիտական և դատավարական աջակցման լիազորությունների սահմանում:

Առաջարկվում է շրջակա միջավայրի անկախ խորհրդին վերապահել լիազորություն՝ շրջակա միջավայրի գործերով տրամադրելու մասնագիտական փորձագիտական եզրակացություններ, ինչպես նաև հանդես գալու դատարաններում որպես ընկերական կարծիք ներկայացնող սուբյեկտ (amicus curiae): Խորհրդի նման լիազորությունները կնպաստեն շրջակա միջավայրի գործերով ապացուցողական բազայի ամրապնդմանը, գիտական հիմնավորվածության բարձրացմանը և դատարանների կողմից բարդ բնապահպանական հարցերի առավել խորքային գնահատմանը: Միաժամանակ, amicus curiae գործառույթի իրականացումը հնարավորություն կտա խորհրդին ազդել իրավակիրառ պրակտիկայի զարգացման վրա՝ ապահովելով հանրային շահի առավել արդյունավետ պաշտպանությունը:

www.ardadatutyunjournal.com

¹ Տե՛ս Օրհուսի կոնվենցիան (Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters), 1998
² Տե՛ս Էսկասուի համաձայնագիրը (Regional Agreement on Access to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean), 2018
³ Տե՛ս ՄԱԿ-ի «Իրավապաշտպանների պաշտպանության մասին հռչակագիր» (Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms), 1998
⁴ Տե՛ս Բոյդ, Դ. Ռ. (Boyd, D. R.), «Շրջակա միջավայրի իրավունքների հեղափոխություն» (The Environmental Rights Revolution), Vancouver: UBC Press, 2012 թ.
⁵ Տե՛ս Շելթոն, Դ. (Shelton, D.), «Մարդու իրավունքները և շրջակա միջավայրը» (Human Rights and the Environment), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2015 թ.
⁶ Տե՛ս Օրհուսի կոնվենցիան
⁷ Տե՛ս Շելթոն, Դ. (Shelton, D.), «Մարդու իրավունքները և շրջակա միջավայրը» (Human Rights and the Environment), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2015 թ.
⁸ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիան, 1950
⁹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը,
¹⁰ Տե՛ս «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքը, 2016
¹¹ Տե՛ս Բոյդ, Դ. Ռ. (Boyd, D. R.), «Շրջակա միջավայրի իրավունքների հեղափոխություն» (The Environmental

Rights Revolution), Vancouver: UBC Press, 2012 թ.

¹² Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 2015

¹³ Տե՛ս «Էրին Բրոկովիչի գործ» (Erin Brockovich case, PG&E), ԱՄՆ, 1996

¹⁴ Տե՛ս «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենք

¹⁵ Տե՛ս ՄԱԿ-ի Եվրոպական տնտեսական հանձնաժողով (UNECE), «Օրհուսի կոնվենցիայի իրականացման ակտիվացման զեկույց. Հայաստան» (National Implementation Report: Armenia), Geneva: UNECE, 2021 թ.

¹⁶ Տե՛ս «Արնիկա» ՀԿ զեկույցներ, 2015–2020 թթ.

¹⁷ Տե՛ս «Քլայենթերթ» կազմակերպություն, Լեհաստանում ածխային էլեկտրակայանների գործունեության վերաբերյալ դատական գործեր (2016–2019 թթ.)

¹⁸ Տե՛ս Կանադայի Դաշնային վերաքննիչ դատարան, Trans Mountain խողովակաշարի ընդլայնման նախագծի վերաբերյալ դատական որոշումներ, 2018 և 2020 թթ.

¹⁹ Տե՛ս «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենք

²⁰ Տե՛ս Նոր Զելանդիայի Գերագույն դատարան, Ruataniwha ջրամբարի նախագծի վերաբերյալ դատական գործ (Environmental Defence Society Inc v. Hawke’s Bay Regional Council, 2017)

²¹ Տե՛ս Բոյդ, Դ. Ռ. (Boyd, D. R.), «Շրջակա միջավայրի իրավունքների հեղափոխություն» (The Environmental Rights Revolution), Vancouver: UBC Press, 2012 թ.

²² Տե՛ս Շելթոն, Դ. (Shelton, D.), «Մարդու իրավունքները և շրջակա միջավայրը» (Human Rights and the Environment), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2015 թ.

²³ Տե՛ս «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենք, 2016

²⁴ Տե՛ս Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպություն (OECD), «Շրջակա միջավայրի կառավարման և հանրային մասնակցության վերաբերյալ քաղաքականության զեկույցներ» (Policy Reports on Environmental Governance and Public Participation), Paris: OECD Publishing, 2022 թ.

²⁵ Տե՛ս «Արնիկա» հասարակական կազմակերպություն, արդյունաբերական աղտոտման մոնիթորինգի վերաբերյալ զեկույցներ (2015–2020 թթ.)

²⁶ Եվրոպական շրջակա միջավայրի գործակալություն (EEA), «Քաղաքացիական գիտության և շրջակա միջավայրի մոնիթորինգի վերաբերյալ զեկույցներ» (Reports on Citizen Science and Environmental Monitoring), Copenhagen: EEA, 2020 թ.

²⁷ Տե՛ս ԱՄՆ շրջակա միջավայրի պահպանության գործակալություն (EPA), «Քաղաքացիական գիտություն և համայնքային մոնիթորինգի ծրագրեր» (Citizen Science and Community Monitoring Programs), Washington, D.C.: EPA, 2023 թ.

²⁸ Տե՛ս ՄԱԿ-ի Շրջակա միջավայրի ծրագիր (United Nations Environment Programme, UNEP), «Կլիմայական դատավարությունների գլոբալ զեկույց. 2023 թվականի վիճակագրական վերանայում» (Global Climate Litigation Report: 2023 Status Review)

²⁹ Տե՛ս Verein KlimaSeniorinnen Schweiz և այլք ընդդեմ Շվեյցարիայի, դիմում № 53600/20, ՄԵԿԳ (Մեծ պալատ), 9 ապրիլի 2024 թ. (Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland, Application no. 53600/20, ECHR (Grand Chamber), 9 April 2024)

³⁰ Տե՛ս «Ուրգենդա» հիմնադրամն ընդդեմ Նիդերլանդների (Urgenda Foundation v. The Netherlands), Գերագույն դատարանի որոշումը, 2019

³¹ Տե՛ս Նոյբաուեր և այլք ընդդեմ Գերմանիայի, Գերմանիայի Դաշնային սահմանադրական դատարանի որոշումը, 2021 թ. (Neubauer et al. v. Germany, Federal Constitutional Court, 2021)

³² Տե՛ս Anderson v. Pacific Gas and Electric Co. - Անդերսոնն ընդդեմ «Փասիֆիկ Գազ ընդ Էլեկտրիկ Բանվմի» ընկերության (Anderson v. Pacific Gas and Electric Co.): (1996): Կալիֆոռնիայի գերագույն դատարան (Superior Court of California), հաշտություն (settlement):

³³ Տե՛ս ԱՄՆ շրջակա միջավայրի պահպանության գործակալություն (United States Environmental Protection Agency, EPA), «Քրոմիում աղտոտում Հինքլիում, Կալիֆոռնիա» (Chromium Contamination in Hinkley, California), Washington, D.C.: EPA, առանց տարեթվի, պաշտոնական առցանց նյութեր, հասանելի է՝ <https://www.epa.gov/ground-water-and-drinking-water/chromium-drinking-water>

³⁴ Տե՛ս Erin Brockovich - Բրոկովիչ, Է. (Brockovich, E.): (2001): Էրին Բրոկովիչ. Իմ պատմությունը (Erin Brockovich: My Story): Նյու Յորք (New York):

³⁵ Տե՛ս David R. Boyd - Բոյդ, Դ. Ռ. (Boyd, D. R.): (2012): Շրջակա միջավայրի իրավունքների հեղափոխություն (The Environmental Rights Revolution): Վանկուվեր (Vancouver): UBC Press:

³⁶ Տե՛ս Քրիսլով, Ս. (Krislov, S.): (1963): Ընկերական կարծիքի (amicus curiae) ինստիտուտը (The Amicus Curiae Brief: From Friendship to Advocacy): Յեյլի իրավաբանական հանդես (Yale Law Journal), հատոր 72, էջեր 694–721:

³⁷ Տե՛ս Դաֆֆի, Հ. (Duffy, H.): (2018): Ռազմավարական դատավարություն. ազդեցություններ և արդյունքներ (Strategic Litigation: Impacts and Outcomes): Օքսֆորդ (Oxford): Hart Publishing (Bloomsbury):

³⁸ Տե՛ս Բոլինգ, Փ. Մ. (Collins, P. M.): (2008): Ընկերական կարծիքներ և ԱՄՆ Գերագույն դատարանը (Friends of the Supreme Court: Interest Groups and Judicial Decision Making): Նյու Յորք (New York): Oxford University Press:

³⁹ Տե՛ս Բոլինգ, Փ. Մ. (Collins, P. M.): (2004): Ընկերական կարծիքների ազդեցությունը ԱՄՆ Գերագույն դատարանի որոշումների վրա (Friends of the Court: Examining the Influence of Amicus Curiae Participation in U.S.

Supreme Court Litigation): Քաղաքականության հանդես (Political Research Quarterly), հատոր 57(1), էջեր 55–64:
⁴⁰ Տե՛ս Կիրնի, Ջ. Դ., Մերիլ, Թ. Վ. (Kearney, J. D., Merrill, T. W.): (2000): Ընկերական կարծիքների ազդեցությունը ԱՄՆ Գերագույն դատարանում (The Influence of Amicus Curiae Briefs on the Supreme Court): Փենսիլվանիայի իրավաբանական հանդես (University of Pennsylvania Law Review), հատոր 148(3), էջեր 743–855:
⁴¹ Տե՛ս Էսկասուի համաձայնագիր (Regional Agreement on Access to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean), 2018
⁴² Տե՛ս ՄԱԿ-ի «Իրավապաշտպանների պաշտպանության մասին հռչակագիր» (Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms), 1998

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

I. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԵՎ ՆԵՐՊԵՏԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԳՔՅՈՒՐՆԵՐ

1. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 2015 թ.
2. «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենք
3. «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենք, 2016 թ.

II. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՐՏԱԳԻՐ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԳՔՅՈՒՐՆԵՐ

4. Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիա (European Convention on Human Rights), 1950 թ.
5. Օրինաի կոնվենցիա (Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters), 1998 թ.
6. Էսկասուի համաձայնագիր (Regional Agreement on Access to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean), 2018 թ.

III. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓԱՓՈՒԿ ԻՐԱՎՈՒՆՔԵ (SOFT LAW) ԵՎ ՀՈՉԱԿԱԳՐԵՐ

7. ՄԱԿ-ի «Իրավապաշտպանների պաշտպանության մասին հռչակագիր» (Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms), 1998 թ.

IV. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԶԵԿՈՒՅՑՆԵՐ ԵՎ ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ԱԳՔՅՈՒՐՆԵՐ

8. ՄԱԿ-ի շրջակա միջավայրի ծրագիր (United Nations Environment Programme, UNEP), «Կլիմայական դատավարությունների գլոբալ զեկույց. 2025 թվականի իրավիճակային վերանայում» (Global Climate Litigation Report: 2025 Status Review), Nairobi: UNEP, 2025 թ.
9. «Գլոբալ Ուիթնես» (Global Witness), «Հողի և շրջակա միջավայրի պաշտպանների դեմ բռնությունների մասին զեկույց» (Standing Firm: The Land and Environmental Defenders Report), London: Global Witness, 2024 թ.
10. ՄԱԿ-ի Եվրոպական տնտեսական հանձնաժողով (United Nations Economic Commission for Europe, UNECE), Օրինաի կոնվենցիայի իրականացման ազգային զեկույցներ (National Implementation Reports under the Aarhus Convention), Geneva: UNECE, պարբերական հրատարակում
11. Եվրոպական շրջակա միջավայրի գործակալություն (European Environment Agency, EEA), քաղաքացիական գիտության և շրջակա միջավայրի մոնիթորինգի վերաբերյալ զեկույցներ, Copenhagen: EEA, պարբերական հրատարակումներ
12. Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպություն (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD), շրջակա միջավայրի կառավարման և հանրային մասնակցության վերաբերյալ զեկույցներ, Paris: OECD Publishing, պարբերական հրատարակումներ
13. Միացյալ Նահանգների շրջակա միջավայրի պաշտպանության գործակալություն (U.S. Environmental Protection Agency, EPA), քաղաքացիական գիտության և համայնքային մոնիթորինգի ծրագրեր, Washington, D.C.: EPA, պարբերական հրատարակումներ
14. «Արնիկա» հասարակական կազմակերպություն (Arnika NGO), արդյունաբերական աղտոտման մոնիթորինգի վերաբերյալ զեկույցներ, Prague: Arnika, 2015–2020 թթ.

V. ԴԱՏԱԿԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱ (ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ)

15. «Կլիմա Սենիորինեն Շվեյցարիա» և այլք ընդդեմ Շվեյցարիայի (Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland), դիմում № 53600/20, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան (Մեծ պալատ), 9 ապրիլի 2024 թ.
16. «Ուրգենդա» հիմնադրամն ընդդեմ Նիդերլանդների (Urgenda Foundation v. The Netherlands), Նիդերլանդների Գերագույն դատարան, 20 դեկտեմբերի 2019 թ.
17. Նոյբաուեր և այլք ընդդեմ Գերմանիայի (Neubauer et al. v. Germany), Գերմանիայի Գաշնային սահմանադրական դատարան, 24 մարտի 2021 թ.
18. Ֆինչ ընդդեմ Մարի շրջանի խորհրդի (Finch v. Surrey County Council), Միացյալ Թագավորության Գերագույն դատարան, 20 հունիսի 2024 թ.
19. Anderson v. Pacific Gas and Electric Company, Կալիֆոռնիայի նահանգի դատարանի որոշում, 1996 թ. (գործն ավարտվել է հաշտության համաձայնությամբ)

VI. ԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ՍԵԹՈՂԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

20. Բոյդ, Դ. Ռ. (Boyd, D. R.), «Շրջակա միջավայրի իրավունքների հեղափոխություն» (The Environmental Rights

www.aradaradutyjournal.com

- Revolution), Vancouver: UBC Press, 2012 p.
21. Շելթոն, Դ. (Shelton, D.), «Մարդու իրավունքները և շրջակա միջավայրը» (Human Rights and the Environment), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2015 p.
22. Դաֆֆի, Հ. (Duffy, H.), «Ռազմավարական մարդու իրավունքների դատավարություն. ազդեցության ըմբռնում և առավելագույնի հասցնում» (Strategic Human Rights Litigation: Understanding and Maximising Impact), Oxford: Hart Publishing, 2018 p.
23. Քրիսլով, Ս. (Krislov, S.), «Ընկերական կարծիքի ինստիտուտը. ընկերությունից դեպի շահերի պաշտպանություն» (The Amicus Curiae Brief: From Friendship to Advocacy), Yale Law Journal, Vol. 72, 1963 p.
24. Քոլինզ, Փ. Մ. (Collins, P. M.), «Գերագույն դատարանի ընկերները. շահագրգիռ խմբերը և դատական որոշումների կայացումը» (Friends of the Supreme Court: Interest Groups and Judicial Decision Making), New York: Oxford University Press, 2008 p.
25. Քոլինզ, Փ. Մ. (Collins, P. M.), «Գերագույն դատարանի ընկերները. amicus curiae մասնակցության ազդեցության ուսումնասիրություն» (Friends of the Court: Examining the Influence of Amicus Curiae Participation in U.S. Supreme Court Litigation), Law & Society Review, Vol. 38(4), 2004 p.
26. Թիրնի, Ջ. Դ., Մերիլ, Թ. Վ. (Kearney, J. D., Merrill, T. W.), «Ընկերական կարծիքների ազդեցությունը ԱՄՆ Գերագույն դատարանում» (The Influence of Amicus Curiae Briefs on the Supreme Court), University of Pennsylvania Law Review, Vol. 148(3), 2000 p.
27. Բրոկովիչ, Է. (Brockovich, E.), «Էրին Բրոկովիչ. Իմ պատմությունը» (Erin Brockovich: My Story), New York: Ballantine Books, 2001 p.

Карен Туманян

РЕЗЮМЕ

Защита права на окружающую среду посредством механизмов общественного участия

Настоящая статья посвящена роли вовлечения общества в обеспечении эффективной реализации права на благоприятную окружающую среду. В рамках исследования анализируется конституционно-правовое значение общественного участия как важного компонента демократического управления и защиты прав человека, а также практическая применимость трёх «столпов» Орхусской конвенции - доступа к информации, участия общественности в принятии решений и доступа к правосудию.

Особое внимание уделяется мониторингу, осуществляемому общественными организациями, как инструменту независимого контроля и формирования доказательной базы, а также роли альтернативных докладов в международных и национальных механизмах надзора.

В статье также рассматриваются стратегические судебные разбирательства как современный и эффективный инструмент защиты окружающей среды; анализируются международные и национальные примеры, а также предлагается внедрение институциональных механизмов повышения их эффективности, включая институт представления суду заключений независимого органа в форме amicus curiae.

Одновременно затрагиваются вопросы защиты экологических активистов в свете Соглашения Эскасу и Декларации ООН о правозащитниках, обосновывая, что их деятельность является важным элементом защиты общественного интереса и подлежит правовой защите.

В статье обосновывается, что вовлечение общества в систему защиты права на окружающую среду является её неотъемлемым и системообразующим элементом, а при его отсутствии гарантии реализации данного права утрачивают своё практическое значение.

Научная новизна исследования заключается в том, что общественное участие рассматривается не только как процедурное право, но и как самостоятельный конституционно-правовой институт, требующий институционального обеспечения, включая механизмы независимого мониторинга, стратегической судебной защиты и новые формы судебной защиты общественного интереса.

Ключевые слова: право на окружающую среду, общественное участие, Орхусская конвенция, стратегические судебные разбирательства, общественный мониторинг, защита общественного интереса, amicus curiae, экологические активисты, права человека.

SUMMARY

Protection of the right to a healthy environment through mechanisms of public participation

This article examines the role of public participation in ensuring the effective realization of the right to a healthy environment. The study analyzes the constitutional and legal significance of public participation as an essential component of democratic governance and human rights protection, as well as the practical implementation of the three pillars of the Aarhus Convention: access to information, public participation in decision-making, and access to justice.

Particular attention is given to monitoring conducted by non-governmental organizations as a tool of independent oversight and as a means of generating an evidentiary basis, as well as to the role of alternative reports within international and domestic supervisory mechanisms.

The article also explores strategic litigation as a modern and effective instrument for environmental protection, analyzing both international and national case studies. It further proposes the introduction of institutional mechanisms aimed at enhancing the effectiveness of such litigation, including the use of amicus curiae submissions by independent bodies.

At the same time, the article addresses the protection of environmental activists in light of the Escazú Agreement and the United Nations Declaration on Human Rights Defenders, substantiating that their activities constitute an important element of the protection of the public interest and should be afforded legal protection.

The article argues that public participation is an integral and system-forming component of the environmental protection framework, and that in its absence, the guarantees for the realization of environmental rights lose their practical effectiveness.

The scientific novelty of the research lies in conceptualizing public participation not merely as a procedural right, but as an independent constitutional-legal institution requiring institutional support, including mechanisms of independent monitoring, strategic litigation, and new forms of judicial protection of the public interest.

Key words: environmental rights, public participation, Aarhus Convention, strategic litigation, public monitoring, protection of the public interest, amicus curiae, environmental activists, human rights.

Բնագիրը ներկայացվել է 15.04.2026թ.
Ընդունվել է տպագրության 27.04.26թ.